

LOKÁLIS KÖZÖSSÉGEK, KISEBBSÉGTUDOMÁNY, GÖMÖRI CIGÁNYSÁG

Az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet gondozásában megjelent Prónai Csaba szerkesztésében az alábbi tanulmánykötet: „*Lokális cigány közösségek Gömörben: identitásváltozatok marginalitásban*”.¹ A kötet a Gömörben élő helyi cigány közösségekkel foglalkozik, hat tanulmányt és egy tudománytörténeti összefoglalót tartalmaz.² A könyv 2005-ben jelent meg, de a témája mai napig aktuális. A szerkesztő és a tudománytörténeti összefoglalót író szerző nem szlovákiai magyar, míg a többiek igen. Egyes tanulmányoknál érzékelhető volt, hogy az adott településen dolgozik, vagy onnan származik: munkájukból kitűnt, hogy az adott települést más szemmel nézték.

A kötet előszavából (Prónai Csabától) megtudhatjuk, hogy a mű az alábbi kérdésekre kereste a választ: „*milyen egy-egy település demográfiai helyzete, etnikai összetétele, gazdasági potenciálja, oktatási rendszere, hitélete; mennyiben hasonlít a gömöri térség cigány/nem cigány együttélése a magyarországi cigány/nem cigány együttéléshöz; beszélhetünk-e harmonikus együttélésekről, ahol egymás szokásait, hagyományait tisztelőben tartó közösségek vannak, vagy csupán meg(él)tűrrik egymást az adott településen lakók*”. A szerző szerint Gömört helyszíneként multietnicitása miatt választották, és ama tény miatt, hogy térsége Szlovákia és Magyarország „közös régiója”. A kötet valamennyi tanulmánya foglalkozik kisebb-nagyobb mértékben a feltett kérdésekkel, a felméréseket szinte kizárólag elcigányosodott vagy ahhoz tendáló településeken folytatták, kivételt képez ez alól Tornaalja.

1 Prónai Csaba: *Lokális cigány közösségek Gömörben: identitásváltozatok marginalitásban*. Budapest, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2005., 128 oldal

2 Arne B. Mann: *A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése*; Prónai Csaba – Vajda Imre: *Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben*; Gecse Annabella: *Etnikai átrendeződés Baracán*; Kovács Attila: *Barka. Közösségek, identitások és vallásosság egy felsőgömöri búcsújáró helyen*; Kuchta Karin: *A dernői cigányság*; P. Bodnár Enikő: *A sajtógömöri valóság. Állapotfelmérés a magyarok és a cigányok együttéléséről Sajtógömörön 2002–2003-ban*; Pusko Gábor: *Cigányok és parasztek. Néhány alapvetés a cigány/nem cigány egymás mellett élés kérdésköréhez Tornaalján az ezredforduló környékén*.

A kötet első műve egy tudománytörténeti összefoglaló Arne B. Mann szlovák etnológus tollából származik, aminek címe: *A szlovákiai romológiai kutatások áttekintése (7-20)*.³ Az író időrendi sorrendben mutatja be a mai Szlovákia területén cigány kutatással foglalkozók munkásságát, kiemelt hangsúlyt fektetve a cseh kutatókra. Részletesen beszámol az első cigány összeírásról (1893. január 31.),⁴ de azt sugallva, mintha ez szlovák nyelven történt volna. Megemlíti Igor E. Kutlík-Garudot, aki a 19. századi kutatókkal foglalkozott és a két világháború közötti időszak csehszlovák etnológusait, valamint a második világháború utáni kutatókat, külön is értékelve Emília Horváthová-Čajánková munkásságát.⁵ Véleményem szerint a szerző a tudományos kutatásban elfogadott személyek műveire nagyobb hangsúlyt fektethetett volna. A rendszerváltás utáni tudományos kutatók munkáit foglalja össze 2001-ig, ez idő alatt – a cigánykérdés néhány évtizedes tabuként kezelése ellenére – Szlovákiában egész sor tudományos publikáció és ismeretterjesztő munka született, amelyek a cigány lakosság történetével, kultúrájával, társadalmi és demográfiai helyzetével, egykori és időszerű életmódjával foglalkoztak.

A második mű, egyben az első tanulmány Prónai Csaba és Vajda Imre közös munkája, mely a *Cigány/nem cigány együttélés a gömöri Balog-völgyben* címet kapta (21-45. p.). Ez a tanulmány több részre tagolódik, központi kérdésére, hogy „ki a cigány?”, hivatalos felméréssel, a 2001-es népszámlá-

3 Szabó Orsolya fordítása. Az eredeti mű: Mann, Arne B.: *An Overview of Romany Studies in Slovakia. In Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century. Reflections and Trends*. Ed. Gabriela Kiliánová, Konrad Köstlin, Herbert Nikitsch, Rastislava Stoličná. Bratislava – Wien, Institut für Europäische Ethnologie der Universität Wien, Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied Bratislava, 2005:185-196.

4 A Magyar Statisztikai Közlemények IX. kötetében, 1895-ben jelent meg Budapesten. Ez a magyarországi cigányok történetének egyik legfontosabb dokumentuma, amelynek az összeírásából kimaradt Budapest és Horvátország.

5 Az író *Cigáni na Slovensku* (Cigányok Szlovákiában) című monográfiája, a szlovákiai romológia irodalom alapműve, annak ellenére, hogy egyes definíciói tarthatatlanok.

lás adataival és saját felméréssel válaszol, feltünteti a kettő közti eltérést táblázatok segítségével. Ezek a táblázatok „látványosan” bemutatják a hivatalos és a nem hivatalos (saját) felmérések közti ellentmondásokat, nyilvánvalóan az interjú adó alanyok jól ismerték az adott települést. Kissé száraz forrásanyag, de ezt másként talán nem lehet közvetíteni. Közben magyarázatot is próbál adni a cigányok identitásváltására, továbbá arra, miért is beszélünk „rejtőzködő etnikumról”. Összehasonlítja az egyes szlovákiai példákat a nemzetközi esetekkel. „Néhány szóban” kitér a cigányok vallásosságára, például kitörési kísérletként bemutatja a Jehova tanúhoz csatlakozásukat, mindezt összehasonlítva a nemzetközi tapasztalatokkal, ami elég bőszes ebben a témában. A vizsgált balogvölgyi települések „elcigányosodásával”, munkanélküliséggel és az oktatással is foglalkozik. Záró megjegyzésként megállapítható, hogy a megvizsgált településeken „lapangó konfliktus” létezik, és ez a helyzet toleráns magatartást kíván, mind a cigány, mind a magyar kisebbség részéről is. Nagy mennyiségű és szerteágazó felhasznált irodalmat alkalmaz, ezzel is megkönnyítve a témában érdeklődők munkáját.

A kötet második tanulmánya Gecse Annabella *Etnikai átrendeződés Baracán* címmel egy gömöri kisfalu etnikai változását mutatja be (46-57. p.). A mű az etnikum esetében a saját település kifejezéseit („cigány”, „paraszt”) használja. A tanulmány az előzőhöz hasonlóan a kis magyar falu „el-cigányosodását”, etnikai átrendeződését vázolja fel, táblázatok segítségével. Érintőlegesen említi a falubéli cigányok valláshoz való viszonyát és végül summázza adatközlőinek az identitás kérdéséről alkotott véleményét. A szerző számára az információk és az adatok megszerzésének könnyebbségéhez nyilván hozzájárult, hogy maga is ebből a faluból származik.

Barka. Közösségek, identitások és vallásosság egy felsőgömöri búcsújáró helyen a harmadik elemző tanulmány, mely Kovács Attila publikációja (58-70. p.).⁶ Barka község Gömörnek egy nagyon szép részén terül el, amit a szerző részletezve, aprólékosan elénk tár. Szinte megelevenedik előttünk az egész táj. A falut főleg magyarok és cigányok lakják, va-

lamint néhány szlovák család, akik a katolikus és református hitközösséghez tartoznak. A mű részletekbe menően bemutatja a falut és benne a „nem cigányok” (gádzsók) és a cigányok (romák) elhelyezkedését, vallási hovatartozását és házaik építészeti jellegét. Barka szociális és demográfiai helyzete hasonló a többi Kelet-Szlovákia déli részén lévő kis falvakhoz. Demográfiai szempontból a nem cigány társadalmat az előregedés jellemzi, míg a cigány lakosságra a fiatalok magas százalék-aránya a jellemző, ennek ellenére az aktív cigány korú lakoságnak nincs munkaviszonya Kovács Attila szerint. Itt jegyezném meg, hogy ez nem egyedi jelenség Gömörben. Mai napig ismert dolog a „gömöri átok” kifejezés, ami az egyke-rendszert takarja, s nyilvánvaló, hogy ennek következtében előregedik a többségi társadalom. A falu jellegzetessége, hogy az itt élő cigány lakoságnak az anyanyelve kevés kivétellel a kelet-szlovákiai cigány nyelv egyik változata, második nyelvük többségében a magyar és beszélnek a szlovák nyelvet is. A helyi cigányok által használt magyar nyelv az itt beszélt palóc nyelvújítás egyik variánsa, jellemzően egyéni kiejtéssel és nyelvtani rendszerrel rendelkezik, mint az általuk használt szlovák nyelv is. A szerző megállapítja, hogy a barkai cigányok igaz, hogy három nyelvűek, de jellegzetesen alkalmazzák az egyes nyelveket. Három közösséget alkotnak, mivel a falu három egymástól távol eső pontján élnek. A kommunikációt az egyes közösségek között a zenés, táncos, kulturális tevékenységek próbálják erősíteni, s ezzel együtt az összetartozás érzését is. Erős az elkülönülés a cigány és a nem cigány közösség között, annak ellenére, hogy létezik a Bárkaiért Polgári Egyesület, amely a lokálpatriotizmus elvén működik, s megpróbálja összekapcsolni a roma és nem roma közösségeket, „jobban élni együtt” címen. A tanulmány végén Kovács Attila a barkai cigányok és nem cigányok vallásosságát és vallásos képzetait elemzi. A falu roma lakosai katolikusnak vallják magukat. A szerző szerint a szentkultusznak és a Mária-tiszteletnek nem találni nyomát, a háztartásokban hiányoznak a szentképek és a feszületek. Némi fenntartással fogadtam az író szavait, mert máshol pont az ellenkezője érvényes, de nyilván itt ez a valóság. Számukra mindenekelőtt a születéshez és a halálhoz kapcsolódó egyházi szertartások a fontosak. Leír néhány jellegzetes történetet a visszajáró halottakról, valamint két esetet, amikor a helyi cigányoknak megjelent az Isten. Részletezi a többi transzcendens lényeket is, akikben a barkai cigányok hisznek (ördög, angyal). A szerző részletezi a történeti tényeket, amiért a

6 Mészáros Andor fordítása. Az eredeti mű: Kovács, Attila: Bórka: komunity, identity a náboženstvo v hornogemerskom pútnickom mieste. In Kováč, Milan & Mann, Arne B. eds. *Boh všetko vidí / O Del sa Dikhl*. Bratislava, Chronos, 2002, 55-70. p.

barkai búcsújárás kezdetét vette, és elmagyarázza, hogy ez jelentős regionális esemény és a vallás nem játszik benne központi szerepet. Végül a befejezésben Kovács Attila megállapítja, hogy a vallásosság Barkán nem működik egységesítő vagy összetartó eszközként. Ez a tanulmány némileg különbözött a többitől, érzékelhető volt, hogy a vallástudomány szempontjából mutatta be az adott település roma és nem roma lakosságát, ezzel is színesebbé téve a tanulmánykötet.

A dernői cigányság a kötet negyedik tanulmánya, Kuchta Karin publikációja (71-83. p.). A szerző a bevezető részben bemutatja a falu történetének múltját és jelenét. Az esettanulmány főleg interjúkra épül, így az oktatás bemutatása nagyon hangsúlyos. Részletes rálátást kapunk egy összevont iskola problémáira. Öt település diákjai látogatják az iskolákat (szlovák általános iskola és 9 osztályos magyar tanítási nyelvű iskola működik). A diákok közt óriási különbség van szociális, anyagi adottságok és nyelvtudás (egyesekek csak cigányul beszélnek, azt is csak gyér szókinccsel) terén is. A tanulmány továbbá foglalkozik a munkanélküliséggel és a vallásossággal. A mű második felében feltűnik az összes tanulmányra jellemző kérdés, hogy „ki a cigány”? Dernő nemzetiségi eloszlása jellegzetes: szlovák és magyar – viszont egyetlen roma sincs, mivel 99%-uk magyarnak vallja magát. A cigány öntudat kérdésénél kitűnik: maguk a cigányok hiányolják a népszámlálási adatlapoknál a lehetőséget, hogy valaki több nemzetiségűnek vallja magát. Az egész tanulmányból kiviláglik, hogy az együttélés megtanulása elkerülhetetlen, az egymás mellett élésből adódó konfliktusokat a település egyedül nem képes megoldani. Ez a mű hozza fel a legtöbb példát az itt élők életéből. A tanárkönyvvel készített interjú eléggé olvasmányossá teszi a tanulmányt.

A kötet ötödik tanulmánya *A sajógömői valóság, állapotfelmérés a magyarok és a cigányok együttéléséről Sajógömörön 2002–2003-ban*, szerzője P. Bodnár Enikő (84-100. p.). Írása első részében bemutatja a történelmi Gömört és magát a települést, Sajógömört, a kezdetektől 2002-ig, kiemelten az iskolán keresztül. A szerző fő feladatának a „mai viszonyokat alakító társadalmi és alkalmanként történeti tényezők számbavételét tekinti, melyekre alapozva a későbbiek folyamán részletesebb, a sajógömői cigányság mindennapjainak egy-egy szeletével foglalkozó összegezést készíthet”. A tanulmány főleg féligstruktúrált interjúkkal dolgozik. A szerző ezeket

ügyesen alkalmazza, amúgy a helyi iskola tanárnoként „mindenkit” ismer, és mindenki szóba áll vele. Áttekintése az alábbi kérdésre keresi a választ: hogyan értékelik az iskolában az etnikai átrendeződést, milyen jövőképet vázolnak fel maguknak, és hogyan képzelik el a magyar cigány együttélést vagy egymás mellettélést. Az írásból kiviláglik, hogy a zárt társadalmi struktúrákkal rendelkező település nem tudja megoldani a rendszerváltás során bekövetkezett változásokat az iskolarendszerben. Véleményem szerint nemcsak a rendszerváltás az oka az iskola leépülésének, hanem a versenyképesség hiánya, hiszen senki sem adja a gyerekét (legyen roma vagy nem roma) olyan oktatási intézménybe, ahol nem kap a kötelezőn kívül semmilyen plusz tudást. Remekül bemutatja a település és az iskola állapotát a 2002–2003 időszakában, segítségül hívva a táblázatokat. „*A vizsgált település jó példája a közösségi tér, vélt vagy valós elértéktelenedésének a cigányok nagyobb számban való megjelenése következtében*”. Néhány statisztikai kimutatástól eltekintve főleg magyar szakirodalmat használ.

A kötet utolsó, egyben hatodik tanulmánya *A cigányok és parasztok. Néhány alapvetés a cigány nem cigány egymás mellett élés kérdésköréhez Tornalján az ezredforduló környékén* című mű Pusko Gábor tollából (101-128. p.). E munka célja „*képet alkotni a településen élő cigányok és nem cigányok együttéléséről egy meghatározott időpontban, illetve rávilágítani: egyáltalán beszélhetünk e ilyen jelenségről, vagy helyesebb lenne az egymás mellett élés kifejezést használni*”. Írásában megpróbálta bemutatni, hogy a helyiek milyen értékek, tulajdonságok mentén sorolják be a tornaljai lakosságot. Felvázolta a helyiek által meghatározott mentális állapotokat, ezek kialakulásának okait, illetve azokat a tereket és alkalmakat, ahol és amikor sor kerülhet kulturális cserére. Ezenkívül a helyi cigányság helyzetét, törekvéseit a cigány önszerveződésekkel keresztül is megrajzolta. A szerző maga is tornaljai születésű, így az adatgyűjtés könnyebb volt számára, „megfigyeléseket” végzett és interjúkat készített. A szerző is tisztában van a használt módszer etikai és statisztikai gyengéivel. De véleménye szerint ezzel a módszerrel pontosabb képet alkothatott a tornaljai cigányok arányáról, mint bármelyik statisztikai, népszámlálási mutató segítségével. Pusko Gábor felvázolja a település történetét a már megszokott módszerekkel, táblázatok segítségével, Tornalja lakosságának számbeli alakulását és nemzetiség szerinti megoszlását mutatja be. Közben hangsúlyozza az iskolákat, amik

meghatározó tényezői a lakosság identitás-módosulásának. „*Ki hova és miért iratja a gyerekeit?*”⁷ Végül a tanulmány összegezi tizenhárom kérdéscsoportra adott válasz segítségével a „parasztok” véleményét a cigányokról és cigányok véleményét a „parasztokról”. A szerző összegzése néhány szubjektív megjegyzésben érvényesül, kicsit a „*kibicnek semmi sem drága*” alapon. Szerinte a cigányok úgy gondolják, hogy ők általában nem adnak okot a kiközösítésre. A nem cigányok részéről pozitívabb megítélést várnak és nagyobb mértékű külső segítséget, úgy, hogy maguk sok esetben kevesebbet tesznek ennek érdekében. E helyzetet próbálnak változtatni a cigány civil szervezetek, de a megfelelő képzettség több esetben is hiányzik. Ezt a hiányt ezek a szervezetek úgy próbálják meg pótolni, hogy különféle szövetségeket kötnek nem cigány, szakképzettség területén jobban álló polgári társulásokkal.

Egészében e tanulmánykötet hasznosan és tájegységi kutatás szempontjából is hiánypótlóan rávilágít a térség problémáira, a kis falvak kivédhetetlennek tűnő „el-cigányosodására”, így a rálátáshoz gondolatokat ébreszt. Az azonban kérdés: az érintettek számára is, vagy csak a kutatók körében...?

7 A városban szlovák és magyar tannyelvű iskola is működik.